

LES ERMITES COM A NUS DE CONTRADICCIONS

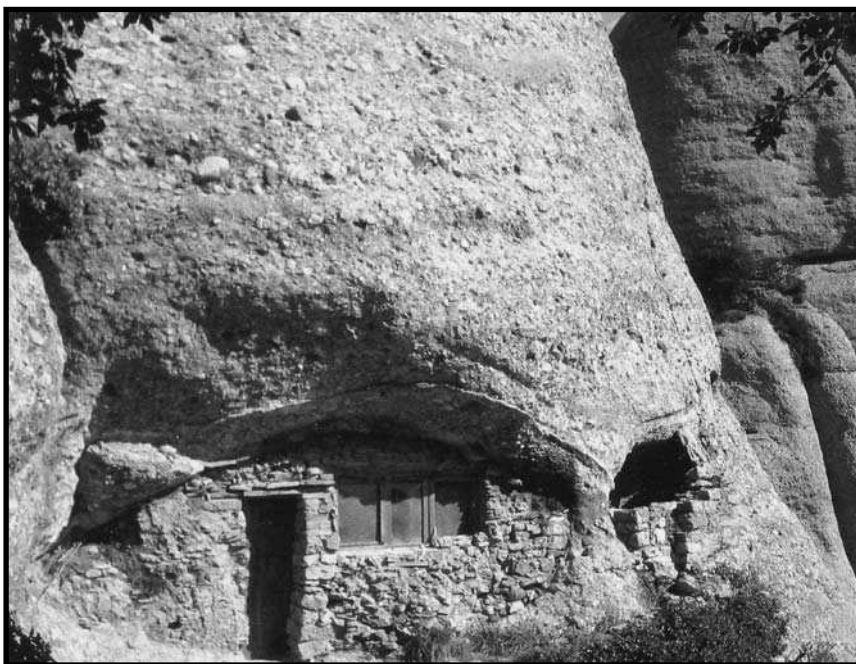
Josefina Roma

Res més idíl·lic que veure un aplec pujar a una ermita un Dilluns de Pasqua o un Primer de maig. Els folkloristes i molts escriptors descriuen aquests moments i indrets com una bombolla de llum festiva. I no obstant, les ermites són elles mateixes un nus de contradiccions. La seva existència es deu a la superació i equilibri entre un munt d'oposicions. En un treball col·lectiu sobre les ermites, com el present, penso que serà bo endinsar-nos-hi, després d'haver meditat uns instants en aquest fet.

En primer lloc, convertir un descampat en un centre sagrat, és en si mateix una contradicció, de la que en derivaran altres, perquè la jerarquia està situada en els centres urbans, poblats i acomboiats per la presència de totes les institucions. Els centres d'on emana la doctrina, són allí i no en llocs deshabitats i marginals; en llocs urbanitzats i no prop del feréstec, com les ermites. Aquesta contradicció forma una inversió dels valors majoritaris de la societat, i presenta la mateixa paradoxa dels primers ermites cristians del segle III. Ells abandonaren les ciutats populoses en la requesta d'una altra saviesa, en els deserts, en els cementiris, en llocs habitats per feres. Llocs en definitiva, no domesticats, liminars, on la mort era a l'abast de la mà, i on el seu contacte i el del feréstec, encaminava a la iniciació espiritual.

Però després, paradoxalment, aquells llocs on la solitud havia estat la condició de l'home sant, esdevé un lloc de pelegrinatge, ja en vida del mateix eremita. Sant Antoni és visitat per molts que es deleixen per ser els seus deixebles, i així podríem anomenar tants eremitoris esdevinguts cenobis per l'afluència de deixebles que volen rebre els ensenyaments de l'home sant.

Només algunes ermites actuals obeeixen a aquesta història, però

Ermita de Sant Salvador a la muntanya de Montserrat.

n'hi ha unes quantes que poden il·lustrar el procés. Les ermites de Montserrat van servir durant segles com a centres d'ensenyament de deixebles i consell per als que pujaven a demanar-lo, convençuts de la riquesa espiritual que emanaven. Les ermites, estaven situades en coves condicionades a la vida austera dels ermites i excepte alguna, com la de la Santa Cova, o la de la Santa Creu, estaven penjades en llocs difícils d'atènyer. Tradicionalment, havien seguit un torn d'ascensió entre les dotze ermites, en que només es podia pujar a l'eremitori superior, quan quedava buit. Els exemples del P. Estanislau i el P. Basili són una mostra actual d'aquesta vida eremítica, i atreïen milers de persones per a demanar consell o seguir el seu mestratge. El P. Basili va morir l'any 2003. D'aquesta manera, la requesta mística, paradoxalment, es veu contrastada per l'afluència de persones necessitades de guia i consell, i l'ermita, en un des-

poblat feréstec, esdevé poblada de milers de visitants que hi recorren.

Una ermita assenyalava i edificava un lloc sagrat. D'aquesta manera marca un indret que té unes qualitats inherents que el poble constructor capta i considera. Fins ací, no hi ha cap contradicció. Però resulta que els mateixos llocs sagrats han estat assenyalats a través de les diferents aculturacions, canviant d'advocació però conservant part o tots els continguts. Sovint trobem restes de l'antic poblat en l'entorn d'una ermita. Un antic poblat que estava possiblement encastellat des dels temps dels ibers i que la romanització va fer descendir a la plana per raons estratègiques. L'antiga necrópolis segueix sent visitada amb un altre nom, pel Dilluns de Pasqua, i la gent fa la seva primera forada de l'any en la llar dels avantpassats, tot venerant una advocació mariana, per exemple. Així, l'advocació cristiana cobreix però també continua l'antic culte local, com passa amb l'ermita de l'Alegria a Monzón.

Moltes ermites mostren en la construcció, una proximitat a antics poblaments de pobles rebutjats, com les Encantàries, i sorprenentment, l'ermita és de petites dimensions, amb una porta diminuta com si fos feta per a les mateixes Encantàries, com passa a Monesma, a l'ermita de Santa Waldesca (Ribagorça).

En la localització d'una ermita s'ajunten moltes vegades, dues versions contradictòries: la conversió en nou sagrat positiu d'antics mites, i la seva diabolització alhora. Així, un antic mite pot empeltar-se en la història i miracles d'una marededéu trobada, o d'un sant molt estimat, amb un ritual festiu que segueix un calendari precristià, i al mateix temps, part de l'antic mite es representa de forma negativa pels encontorns de la ermita, on cau del costat de l'inframón, amb la presència de bruixes o dimonis. Així, a Santa Maria d'Organyà (Alt Urgell), hi arriba l'aigua de la font Bordonera, que una bruixa havia desviat tot tapant-la amb una pell, i que el senyor de Sellent va portar a l'ermita en compliment d'una promesa feta a la marededéu per tornar-li la vista a la seva filla.

Hi ha una contradicció latent en el sagrat de les ermites si prenem l'eix diacrònic, veurem com es superposa el sagrat de tots els horitzons culturals, produint combinacions peculiars, però, per altra banda i paradoxalment, gràcies a aquesta superposició, es conserven sostres molt antics, com si fossin passades de punt de ganxet, incloses les unes en les altres, fins arribar a nosaltres.

I si agafem l'eix espacial, transversalment, podem veure en un lloc determinat, uns ritus i uns mites, com a positius, què en un lloc veí són considerats negatius i atribuïts al dimoni o a la bruixeria.

Sant Úrbez, que visqué a cavall dels segles VII i VIII al Sobrarbe, diu com a benedicció, als que l'han acollit com a pastor a casa seva: «Tu, no seràs mai, ni més pobre ni més ric», i això mateix diuen les «encantàries» a les que es considera com a quasi demoníques, com a maledicció, als que roben la seva roba estesa per a obtenir bona sort.

Una altra contradicció que té com a centre l'ermita, és la provocada per la tensió entre la universalitat emanada de la jerarquia religiosa i la devoció local. Aquest és el cas de les ermites on es venera una marededéu trobada, o una imatge santa, trobada, o on es venera un sant que mostri la seva voluntat sobre el lloc on vol ser venerat o sobre el ritual que cal fer.

Efectivament, moltes imatges sagrades trobades, tenen un mite d'origen que accentua la disposició i mandat de romandre en un lloc concret, allí on s'ha volgut mostrar, i qualsevol intent de trasllat, és frustrat per la pròpia imatge, que desapareix del sarró del pastor que se l'emporta, o es fa tan pesada que no la poden arrossegar ni una parella de bous, o també, se'n va de l'altar de la parròquia on l'han dipositada, per a la seva veneració canònica, per a tornar al lloc on s'havia manifestat, prop d'una font, en un arbre, en una cova, en un camp, al costat d'un riu que la imatge havia remuntat estranyament.

Quan la cosmovisió local i la de la jerarquia eclesiàstica coincideixen, no costa gaire d'acceptar la voluntat del Sant Crist, de la Mare de Déu o d'un sant, de ser venerats en aquell lloc, per raons que els homes no abasten. Però quan la jerarquia sospita la possibilitat de pervivència d'algun culte o creença antics, aliens a la ortodòxia per la qual ha de vetllar, o quan simplement es vol controlar des de la universalitat dels cultes, les peculiaritats que podrien originar-se en un entorn atípic, exigeix que la imatge es porti a la parròquia, a la catedral, o com a mínim, a una altra ermita de culte consolidat i acceptat.

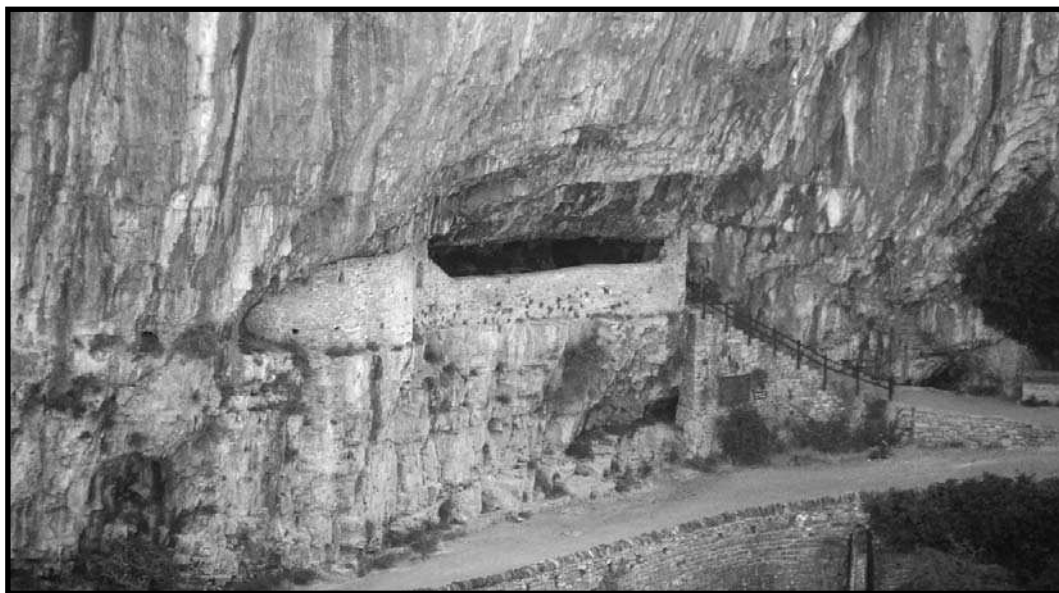
En el santuari de Puiglagulla (Osona), la mateixa narració de l'aparició de la imatge a prop d'on vivia retirat un eremita, fa sospitar al rector que les fugides de la imatge des de l'església parroquial, on se l'ha dipositada, per a tornar a la cova de la trobada, són provocades pel propi eremita, que voldria així prestigiar el seu lloc de retirament, amb la presència d'una Mare de Déu trobada.

Però finalment, en la major part de les històries, s'imposa la pietat local sobre la ortodòxia de la jerarquia, i la imatge roman a prop o en el mateix lloc on es va manifestar.

Aquestes anades i tornades, fruit de la tensió entre els dos extrems de la religiositat: la jerarquia, guardiana de la versió canònica, i la local, afegeixen meravella a la pròpia trobada d'una imatge sagrada.

Una altra tensió paral·lela remarca una contradicció pròpia de les

JOAN SANTANA

Sant Úrbez (vall d'Añisclo, Sobrarbe).

ermites, la de la universalitat i la localització, o dit d'altra manera, la unitat i la multiplicitat del culte.

Per una part, les imatges de la Mare de Déu, representen la única Mare de Déu, històricament, Maria mare de Jesús, al qual sovint porta a la falda o al braç, en aquestes imatges. Igualment, les imatges del Sant Crist o del Salvador, representen al únic Jesús històric, i així també, els sants, representen a un personatge determinat, en cada cas.

Però, i això és més accentuat en les imatges marianes, cada imatge guarda un lligam amb el lloc de trobada o de veneració, agafant el nom de l'arbre, la cova, l'indret o partida, la circumstància de la trobada. I si bé la història de la Mare de Déu fa referència a una sola persona, aviat, les històries locals superen amb episodis els de la vida real de la Verge Maria, venerada per la Cristiandat.

La jerarquia eclesiàstica, va intentar substituir l'esmicolament del culte als sants locals, sovint sospitosos de ser la continuació dels déus o herois locals anteriors, amb el culte universalitzant a la Mare de Déu, la unitat de la qual semblava propiciar aquest retorn al control del culte canònic. Però aviat va perdre terreny davant de la configuració local de les imatges venerades, sobretot en les ermites, on el paisatge i l'entorn geològic i humà, van anar teixint una segona història, en què els miracles, els avatars de la comunitat i de la mateixa ermita, les festes votades, van anar conformant una història purament local, afegida a l'anterior, i sovint amb un gran pes afectiu. Aquesta contradicció continua en una segona generació d'ermites o santuaris que la jerarquia religiosa va propiciar, tot dedicant-la a manifestacions universalistes de la Mare de Déu: del Roser, dels Dolors, de la Pietat, i altres, acceptades universalment, com la de Lourdes, per exemple. Però fins i tot aquestes darreres han acabat sent, la Mare de Déu de Lourdes de la Nou, de Prats...

Moltes ermites actuals són antigues esglésies parroquials de pobles desapareguts, dels quals sols en queda l'església i la seva advocació, celebrada i recordada pel poble que va rebre el seu terme municipal i el va incorporar al propi, que no sempre és la nova ubicació de l'antic

nucli. Aquestes construccions, a vegades mostren encara la passada grandesa i la denominació d'ermites es contradiu amb la seva aparença i història, com passa a l'ermita de San Román de La Puebla de Castro (Ribagorça). Algunes serveixen unes narracions simbòliques del despolament i canvi de titularitat de les terres del terme, en què el darrer habitant, sovint una velleta, va als

en diferents proximitats de tot ordre. Així, el pastor que troba una imatge sagrada pot ser d'un poble, els camps on es troba, pot ser d'un altre, i encara hi poden intervenir noves adscripcions, perquè moltes vegades, és en els mateixos límits del terme municipal on es dona un lloc sagrat. I les narracions d'origen poden ser els testimonis d'aquesta multiplicitat de mirades: una imatge és col·locada

Sant Quirc de Durro (Alta Ribagorça).

Sant Salvador d'Estorm, al Pallars Jussà.

pobles veïns per a ser acollida, i on l'acullen, deixa tota la propietat, i amb ella, el lloc sagrat per excel·lència, la seva església parroquial, a la que el nou poble anirà en aplec per a recordar la festa del seu sant patró.

Un altre conjunt de contradiccions que tenen per centre les ermites, està basat en la situació liminar de la seva ubicació. Sovint la narració d'origen, posa de relleu la intervenció de diverses poblacions,

en l'altar mirant al poble que se'n considera propietari, però la imatge apareix una i altra vegada, girada cap a un altre poble diferent. Això obliga a tots dos a participar d'alguna manera en la veneració, el ritual i la disputa pel lloc sagrat.

Les ermites no són escampades a l'atzar per la geografia, sinó que assenyalen una gran profunditat i complexitat de realitats, la protecció contra les forces del mal s'encomana

a uns sants determinats, Sant Antoni, Sant Miquel, però altres, es distribueixen seguint uns determinats centres de conversió antics, o renovats per diferents onades d'influències religioses. Però la seva mateixa ubicació estableix una constel·lació de llocs sagrats al voltant de la població i en relació a altres, que ens fa veure l'univers moral de cada comunitat, establint també una sèrie

de cercles concèntrics, cada cop més llunyans però a l'hora molt significatius per l'esforç d'arribada i celebració quan les necessitats més grans sacsegen el grup. Si per beneir el terme municipal no cal allunyar-se massa, i la celebració pot ser només amb els de casa, per demanar una gràcia especial en moments de malvestat, o per agrair la intervenció d'un sant amb una festa votada, el

compromís es fa més fort i potser s'ha d'anar lluny i travessar diversos termes municipals. D'aquesta manera, els diferents nuclis per on es passa tindran alguna relació ritual, tot inclinant les banderes, tocant les campanes, per arribar a l'ermita, a vegades llunyana, en el dia que li correspon a un municipi determinat. Sempre hi ha explicacions d'aquestes relacions sentides com a triomfs per a uns i com a servituds per a altres.

Per a festejar el sant d'una ermita, que pot ser una festa per a molts pobles en comú, tots portaran les seves banderes i es promourà un intercanvi, però no sempre té aquest resultat de propiciar la *communitas* de tots, sinó que uns tenen assignat un temps o un lloc determinat al voltant de l'ermita. En alguns casos, també es provoca una competitivitat entre grups que poden fer aflorar antigues prelacions.

Així s'actualitzen les diferents relacions entre els grups i es reforcen antigues divisions.

Un aplec, doncs, pot tenir diferents lectures per sota d'una pretesa *communitas*.

Fins i tot, en ermites compartides per diferents pobles, uns celebren el sant titular de l'ermita i els seus veïns en celebren un altre, que està col·locat en un lloc secundari respecte al primer, i els dos dies de festa no coincideixen.

Una ermita constitueix una constel·lació d'obligacions repartides, de prelacions entre grups, dins d'una població i entre poblacions, conjuncions d'itineraris diferents, repartiments desiguals d'històries comunes.

Però el què si és cert, és que aquest nus de contradiccions és el punt de vista comú entre pobles, encara que des de diferents angles, com un prisma cristal·logràfic que conjumina tot reafirmant-les, les diferències, en un centre comú.

Cada comunitat coneix el seu lloc i juga des d'aquest, segons la necessitat col·lectiva i participa en aquesta estructura contradictòria que serveix de l'entorn geològic i paisatgístic per a dibuixar unes relacions humanes, de grups, potser per a superar-les o com a mínim, teixir-les al voltant d'uns centres únics, capaços de fornir identitats tot refermant el que són les seves contradiccions.

JOAN SANTANA

Sant Joan de Montañana (Ribagorça aragonesa).

CEDIDA PER XEVI ROVIRÓ

Santuari de Puiglagulla (Osona).